

**ПРИЧИНИ ПОЛІТИКИ ДЕВАЛЬВАЦІЇ
ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СИСТЕМІ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В
ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Круцевич Тетяна, Сайнчук Микола, Підлетейчук Роман
Національний університет фізичного виховання і спорту України

Аннотация

Установлено, что современная система физического воспитания Украины находится в упадке, поскольку те изменения, которые были приняты в программно-нормативных документах, начиная с 2008 года, только ухудшили ситуацию. Контрольные нормативы как главная составляющая критерия эффективности физкультуры подверглись запрету, и состоялась девальвация физической подготовки. Физическое воспитание не справляется с основной своей задачей – физической подготовкой различных групп населения. В учреждениях высшего образования физическая подготовка упрощалась до того, что физическое воспитание оказалось в факультетах. Потребность в подготовке населения к выполнению конституционного долга по защите Отечества, независимости и территориальной целостности Украины стали причиной интереса к физической подготовленности как результата физической подготовки. Были приняты соответствующие решения (постановление) о проведении ежегодной оценки физической подготовленности населения Украины, однако физическая подготовка осталась вне фокуса внимания.

Ключевые слова: физическая подготовка, физическое воспитание, физическая культура, образовательные учреждения.

Annotation

It has been established that the modern system of physical education is in decline, since the changes that were adopted in the program-normative documents, since 2008, only worsened the situation. Controlling standards as the main component of the criterion of the effectiveness of physical education fell under the prohibition and there was a devaluation of physical training. Physical education does not cope with its main task - the physical training of different groups of the population. In institutions of higher education, physical training was simplified to the point that physical education was in electives. The need to prepare the population for the fulfillment of the constitutional duty to protect the Fatherland, independence and territorial integrity of Ukraine became the cause of interest in physical preparedness as a result of physical training. Officials made appropriate decisions (decree) on conducting an annual assessment of the physical preparedness of the

population of Ukraine, but physical training remained outside the focus of attention.

Key words: physical training, physical education, physical culture, educational institutions.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бажання модернізації різних інституцій України, в тому числі, освітньої, викликано багатьма причинами. Нічого дивного чи негожого в цьому немає, адже побутує думка, що істина як абсолют вряди-годи теж потребує перегляду. Для українських умов, звичним стало, коли інституцію чи якесь явище починають модернізувати для його ж покращення/блага, а виходить, що все лише заважає і погіршується. Яскравим прикладом «вимодернізування» є фізична культура/фізичне виховання як навчальна освітня дисципліна.

Круцевич Т.Ю., Пангелова Н.Є. констатують ситуацію, коли за період після набуття Україною державної незалежності Міністерство освіти і науки так і не визначилось з концепцією реформування дисципліни «Фізичне виховання». Спочатку зменшували кількість курсів, на яких вона викладається, потім кількість навчальних годин. Останнім викликом сталому розвитку сфери фізичної культури і спорту було намагання керівництва Міністерства освіти і науки України організувати заняття у вищих навчальних закладах як факультативи (без підсумкового контролю та включення до навчальних планів). Реалізація зазначених пропозицій може призвести до повної руйнації системи фізичного виховання студентів і суттєвого погіршення їх здоров'я, закриття рекреаційно-відновлювальної інфраструктури вищих навчальних закладів України, послаблення рівня обороноздатності держави [5].

Проблеми у фізичного виховання як навчальній дисципліні почали масово накопичуватись із 2008 р., після рішення спільної колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 11.11.2008

р. «Про реформування системи фізичного виховання учнів і студентської молоді в навчальних закладах України» та затверджених нею заходів [16]. Аналіз їх виконання свідчить про вкрай низьку ефективність щодо розробки і реалізації дидактичного наповнення змісту фізичного виховання у навчальних закладах, збільшення обсягу рухової активності дітей, учнів і студентів відповідно до біологічної потреби в рухах, забезпечення процесу висококваліфікованими кадрами тощо [21].

Намагання модернізувати фізичну культуру було не стільки науково обґрунтованим, скільки політично вмотивованим. У 2008 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 992 «Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 15 січня 1996 р. № 80», було скасовано державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України [12]. Для шкіл це означало сувору заборону проводити кроси на уроках фізкультури. Зокрема, «уряд рекомендує в подальшому проводити кроси лише за наявності результатів спеціального медичного обстеження учнів. Таке рішення прийняли після того, як в одній зі шкіл Львівської області трапилася трагедія: 4 листопада на уроці фізкультури помер п'ятикласник. Тож, відтепер учителям фізкультури рекомендується проводити заняття, пов'язані з ігровими видами спорту. В школах же не вщухають педради, де обговорюються усі зміни» [8].

У системі вищої освіти наказом МОН України від 09.07.2009 р. № 642 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» фізичне виховання вилучається із блоку нормативних дисциплін і виноситься за межі навчального процесу [15]. Зміст пункту 1.4 цього наказу («Організувати навчальні заняття з фізичного ви-

ховання в обсязі чотирьох годин на тиждень як позакредитну дисципліну. Для студентів першого-другого курсів фізичне виховання планувати в аудиторне навантаження студентів, яке не може перевищувати 30 годин на тиждень. Для студентів старших курсів фізичне виховання проводити у формі секційних занять») не дає змоги керівництву й відповідним службам вищих навчальних закладів зрозуміти механізм його виконання, бо він суперечить своїм настановам. Більше того, як зазначає Шкрєбтій Ю., наказом № 642 (пп. 1.1 та 1.4) Міністерство порушує спільне рішення колегії МОН, МОЗ, Мінсім'ї, молоді та спорту від 11 листопада 2008 р. № 13/1-2/10/11/1 «Про реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України» і власний наказ від 27.11.2008 р. № 1078 «Про затвердження заходів, спрямованих на реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України» (план заходів пп. 1, 2, 3, 5, 17) [21]. Після цього наказу фізичне виховання у закладах вищої освіти залишається лише на I-му і II-му курсах.

Таким чином, фізична підготовка як основа фізичного виховання починає розглядатися небезпечною для вихованців навчальних закладів і в «кращих традиціях» від неї намагаються позбутися. Намагання з'ясувати, що з цього вийшло і куди далі приведуть подібні дії є актуальною і важливою проблемою.

Мета дослідження – прослідкувати за тенденцією спрощення вимог до фізичної підготовки в навчальній дисципліні «фізична культура/фізичне виховання» в паралельному зрізі загальноосвітніх і вищих навчальних закладах і встановити наслідки цих дій.

Результати дослідження та їх обговорення. Фізична підготовка, як фундамент в конструк-

ції спортизованої парадигми фізичної культури, фактично, об'являється чиновниками «небезпечною» для подальшої «експлуатації» і такою, що потребує реконструкції. Але вихолощення чи спрощення фізичної підготовки для фізичного виховання без зміни парадигми тягне за собою відповідні наслідки. До того ж головною підставою «винайдення» фізичної культури у післяреволюційний період 1917 р. послужила практична необхідність вирішення двох взаємозалежних насущних проблем, одна з яких полягала в підготовці, зокрема фізичній (психофізичній), солдатів для армії [18]. Фізична підготовка у спортизованій фізичній культурі – це ядро дисципліни.

У теорії і методиці фізичного виховання під ред. Т.Ю. Круцевич, що побачила світ у 2017 р., даються такі визначення: «Фізична підготовка – спеціалізований процес фізичного виховання, спрямований на формування рухових навичок, розвиток фізичних здібностей (якостей) відповідно вирішення конкретних завдань, необхідних для забезпечення гармонійного фізичного розвитку (загальна фізична підготовка), чи при заняттях спортом (спеціальна фізична підготовка), чи при освоєнні професійної діяльності (професійна-прикладна фізична підготовка)»; Фізична підготовленість – рівень досягнутого розвитку фізичних якостей, формування рухових навичок в результаті спеціалізованого процесу фізичного виховання, спрямованого на рішення конкретних завдань (фізична підготовленість учнів, спортсменів, льотчиків і т. ін). [19]. Тобто, через фізичну підготовку як спеціалізований процес фізичного виховання, дисципліна «фізична культура» може реалізуватись і вирішувати соціальні завдання, які на неї покладені.

Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. №

992 [12] була настановою уряду до перегляду порядку фізичної підготовки школярів. Кравченко Н. появу концептуально нової навчальної програми з фізичної культури для учнів 5-11 класів (2011 р.) пов'язує із Рішенням Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства сім'ї, молоді і спорту від 11.11.2008 р. № 13/1-2 «Про реформування фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України [16], коли смерті дітей на уроках фізичної культури поставили на порядок денний зміни змісту навчальних програм з фізичної культури, контрольних нормативів до них відповідно до вікових, індивідуальних закономірностей формування та розвитку дитини з урахуванням позитивного світового досвіду. Учасники робочої групи ставили собі мету з'ясувати причини, які призводять до смертних випадків під час виконання фізичних вправ. Серед основних причин вказувалося те, що контрольні нормативи, які були в навчальних програмах до 2008 року, є заважкими та їх показники не змінювалися з кінця минулого століття. Було відзначено, що важливою складовою для безпечного проведення уроків фізичної культури є якісний медичний огляд у навчальних закладах. Такий медичний огляд і розроблені методичні рекомендації проведення занять із різними медичними групами давали би об'єктивну картину фахівцям щодо реально-го стану здоров'я дітей у навчальних закладах та особливостей фізичного навантаження в уроці [3].

Тож, в основу нової навчальної програми був закладений відмінний від попередніх програм підхід викладання дисципліни «Фізична культура» – наявність інваріантної та варіативної частин, де принцип варіативності став домінуючим. Саме на принцип варіативності покладені надії з формуванню стійкої мотивації

щодо збереження здоров'я та поліпшення фізичного розвитку й фізичної підготовленості дітей, адже школярі отримують можливість обирати той вид рухової активності, який їм найбільш подобається, тим самим більш ефективно використовуючи засоби фізичного виховання в організації власного способу життя [20].

У нових навчальних програмах контрольні нормативи фізичної підготовленості, які до того були важливою складовою частиною оцінки з дисципліни «фізична культура» фактично нівельовані. Втім, як зазначають Римар О., Соловей А., нормативи оцінювання фізичної підготовленості є одним із важливих стимулів мотивації занять дітей фізичною культурою. Від їх відповідності значною мірою залежить не лише безпека учнів, але і їх ставлення до занять, прагнення до фізичного вдосконалення [17].

Щодо фізичного виховання у ЗВО, то майже після 25 років незалежності фізичне виховання як навчальна дисципліна перейшла в розряд другорядних і необов'язкових. Наприклад, МОН України надало роз'яснення та рекомендації щодо реалізації наказу Міністерства освіти і науки України від 26 січня 2015 року № 47 «Про особливості формування навчальних планів на 2015/2016 навчальний рік» [6]. У цих роз'ясненнях і рекомендаціях зазначено, що заняття у спортивних секціях можуть бути організовані як факультативи (тобто за бажанням студентів; до загальної кількості кредитів ЄКТС і до навчальних планів не додаються, форм підсумкового контролю не мають). У зв'язку з цим вищі навчальні заклади (ВНЗ) України в навчальних планах скоротили навантаження (години) на фізичне виховання, а в деяких вищих навчальних дисципліну переведено на курс за вибором студентів або її не викладають зовсім. Приймаючи рішення, яке фактично ска-

совує обов'язкове фізичне виховання у ВНЗ України, неможливо не враховувати реалії сьогодення. Насамперед – події на Сході країни, рівень підготовленості та стан здоров'я української молоді. За останні роки різко скоротилася чисельність репродуктивного населення України, зросла захворюваність, велика кількість дітей, учнів і студентів мають різні відхилення у стані здоров'я та незадовільну фізичну підготовленість, а більша частина дорослого населення – низький або нижчий за середній рівні фізичного здоров'я [11]. Намаганням виправити ситуацію стала поява листа МОН України № 1/9-454 від 25.09.2015 р. «Щодо організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах» [7]. Цей лист став можливим завдяки міжвідомчій групі, сформованій із представників ЗВО, громадських організацій і спортивної спільноти, яким не байдужа доля навчальної дисципліни «Фізичне виховання» у ЗВО. Лист – це рекомендації до виконання керівниками ЗВО. МОН України, зі свого боку, вносить зміни до Типової форми контракту з керівником державного ЗВО, де передбачить персональну відповідальність за забезпечення, розвиток і модернізацію фізичного виховання студентів, а також підготовку й оприлюднення щорічного звіту про стан фізичного виховання та спорту в закладі вищої освіти. Втім, як констатують Круцевич Т.Ю., Пангелова Н.Є., «сам факт існування цього документу та його зміст для значної кількості фахівців галузі залишається невідомим» [5]. У Додатку до листа Міністерства освіти і науки України від 25.09.2015 № 1/9-454 [2] були сформовані рекомендації щодо організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах, де запропоновані такі базові моделі або різні форми їх поєднання: 1) секційна (створення широкої мережі

як спеціалізованих спортивних, так і загальнооздоровчих секцій, гуртків, клубів, які працюють за фіксованим розкладом у вільний від основних навчальних занять час); 2) професійно орієнтована (розроблення низки комплексних програм з фізичного виховання, які прямо орієнтовані на особливості майбутньої професії (вчитель, лікар, офісний працівник, програміст тощо). Альтернативними варіантами відвідування таких програм можуть бути суто спортивні секції, військово-прикладні секції (з орієнтуванням як юнаків, так і дівчат на досягнення вимог до вступу на програми військової підготовки), військово-медична підготовка з елементами загальнофізичної підготовки); 3) традиційна (збереження фізичного виховання в якості обов'язкової дисципліни з нарахуванням на неї кредитів, виставленням заліків і включенням до розкладу занять з наданням студентам можливості як відвідувати заняття з групою, так і займатись індивідуально в спортивних секціях та оздоровчих групах, клубах, програмах тощо на їх вибір); 4) індивідуальна (закріплення за кожним студентом працівника кафедри фізичного виховання чи іншого спеціалізованого підрозділу, який виконує роль тьютера з питань оздоровлення чи фізичного розвитку, рекомендує певні види фізичної активності (як організовані, так і самостійні), розробляє індивідуальну програму фізичного розвитку, у т.ч. спортивні та оздоровчі секції, гуртки, клуби, лекторії зі збереження здоров'я, планування сім'ї тощо (2-3 рази на рік)).

Попрошаєв О., Мунтян В., Островський М. зауважують, що у перехідний період реформування національної системи освіти в загальноєвропейську необхідно зберегти науково-методичну базу та науково-кадровий потенціал кафедр фізичного виховання. Згідно з нормами чинного Закону України «Про фізичну культуру і

спорт» від 17.11.2009 р. № 1724 VI (ст. 26), фізична культура є обов'язковою навчальною дисципліною у навчальних закладах, а їх керівники зобов'язані забезпечувати створення сприятливих умов для належної рухової активності студентів. На сучасному етапі розвитку системи освіти найбільш прийнятною моделлю організації фізичного виховання у ВНЗ є поєднання традиційної та секційної форм. Проведення секційних занять повинно враховуватися в основних видах навчальної роботи та обліковуватися відповідно до норм навчальної роботи викладача кафедри фізичного виховання [11, 9, 10].

Вочевидь, так би і продовжувалась так звана «модернізація» фізичного виховання до повного знищення, якби не військові дії на Сході України. З оголошенням часткової мобілізації Держава зіткнулася з таким явищем: з одного боку – високий морально-психологічний підйом і готовність громадян стати на захист Батьківщини, а з іншого – низький військовий вишкіл, особливо тих, хто не проходив військової служби [1]. В умовах гібридного конфлікту на території України особливої актуальності набули питання із пошуку ефективної системи фізичної підготовки як чинних військовослужбовців, так і придатної до служби в Збройних Силах України молоді.

Після амнезії стосовно того, що фізичне виховання суспільно важливе і без нього не обійтись при підготовці військовослужбовців, пригадали про фізичну підготовку. Круцевич Т., Трачук С. пишуть: «На рівні виконавчої влади (Кабінету міністрів України) про якість фізичної підготовленості населення і її контроль, що є обов'язковою складовою процесу фізичного виховання, заговорили не так давно в (2015 році). Згадали, що фізичне виховання виконує важливі педагогічні, політичні та соціальні функ-

ції й тісно пов'язане з освітою, охороною здоров'я, військовою справою, матеріальним виробництвом, культурою, наукою» [4].

Постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1045 «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» зроблено кроки в напрямку розробки протягом 2016 р. тестів і нормативів для проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України та забезпечення, починаючи з 2017 р., проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України. Метою щорічного оцінювання є визначення та підвищення рівня фізичної підготовленості населення України, створення належних умов для фізичного розвитку різних груп населення, покращення його здоров'я, забезпечення здатності до високопродуктивної праці, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, а також сприяння у вихованні патріотизму та громадянської позиції. Проведення щорічного оцінювання для учнівської та студентської молоді навчальних закладів усіх типів незалежно від форми власності, особового складу Збройних Сил та інших військових формувань, утворених відповідно до законів, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб, є обов'язковим [13]. Таким чином, потреба у підготовці населення до виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України стали причиною інтересу до фізичної підготовленості як результату фізичної підготовки. Щодо самої фізичної підготовки як спеціалізованого процесу фізичного виховання, спрямованого на формування рухових навичок, розвиток фізичних здібностей (якостей), то про це нічого не сказано.

Висновок. Сучасна система фізичного виховання перебуває у занепаді. На різних рівнях функціонування фізичного виховання (освітньому, професійному) відбулися зміни, але не на краще. Фізичне виховання перестало справлятися із основним своїм завданням – фізичною підготовкою різних груп населення, розвитком фізичних здібностей, рухових умінь і навичок, що готує молодь до професійної діяльності і можливої військової служби.

Із 2008 р. МОН України прийнято низку програмно-нормативних документів, які стали наслідком відповідних урядових наказів, чим спровокували переформатування фізичної культури/фізичного виховання як навчальних дисциплін у закладах освіти. Контрольні нормативи як головна складова критерію ефективності фізкультури, що були в навчальних програмах до 2008 р., визналися заважкими і були відкинуті. Фізична підготовка як фундамент в конструкції спортизованої парадигми фізичної культури була зруйнована і визнана причиною проблем у фізкультурі. У ЗВО, в яких також розірваний зв'язок із армією, адже декларувались кроки в напрямку професійного контрактного війська, фізична підготовка також стала спрощуватись аж до того, що фізичне виховання опинилось у факультативах.

В умовах військового конфлікту на території України «особливої актуальності набули питання із пошуку ефективної системи фізичної підготовки як чинних військовослужбовців, так і придатної до служби в Збройних Силах України молоді. Чиновники згадали» про фізичну культуру/фізичне виховання і було прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1045 «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України».

Перспективи подальших досліджень з даного напрямку полягають в вивченні наслідків нехтування фізичною підготовкою у системі фізичного виховання молоді.

Література

1. Баришніков В.В. Актуальні питання розвитку Збройних Сил України / В.В. Баришніков, О.К. Неймирок // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. – 2014. – № 2 (39). – С. 34-37.
2. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 25.09.2015 № 1/9-454 «Рекомендація щодо організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах»
3. Кравченко Н. Сучасна навчальна програма як складова забезпечення оптимальної рухової активності школярів середнього шкільного віку / Н. Кравченко // Молода спортивна наука України. – 2012. – Т.2. – С. 108-111.
4. Круцевич Т. Нормативні основи сучасної системи фізичного виховання різних груп населення України / Т. Круцевич, С. Трачук // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2017. – № 1. – С. 184-188. – С. 185
5. Круцевич Т. Сучасні тенденції щодо організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах / Т. Круцевич, Н. Пангелова // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2016. – № 3. – С. 109-114.
6. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.03.2015 № 1/9-126 «Щодо особливостей організації освітнього процесу та формування навчальних планів у 2015/2016 навчальному році»
7. Лист Міністерства освіти і науки України від 25.09.2015 № 1/9-454 «Щодо організації фізичного виховання у ви-

- щих навчальних закладах»
8. Матчак Я. Не біжить – вас «звільнено» / Я.Матчак // Україна молода. – 2008. – Вип.№ 210 за 07.11.2008 <http://umoloda.kiev.ua/number/1284/116/45425/>
  9. Мунтян В.С. Фізичне виховання у контексті положень нового закону України «Про вищу освіту» / В.С. Мунтян, В.І. Плisko // Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. – Чернігів, 2014. – Вип. 118, т. 1. – С. 222-226.
  10. Попрошаєв О.В. Фізичне виховання в контексті інтеграції в загальноєвропейський освітній простір / О.В. Попрошаєв, О.А. Білик, М.В. Островський // Спортивна наука України. – 2015. – № 2. – С. 36-43.
  11. Попрошаєв О. Визначення місця та ролі навчальної дисципліни «фізичне виховання» в національній системі освіти / О. Попрошаєв, В. Мунтян, М. Островський // Спортивна наука України. – 2016. – № 3 (73). С. 3-8.
  12. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 992 «Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 15 січня 1996 р. № 80»<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992-2008-%D0%BF>
  13. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1045 «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» // Офіційний вісник України. – 2015. – 31 груд. Урядовий кур'єр. – 2016. – 6 січня
  14. Про державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України від 15 січня 1996 р. № 80 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80-96-%D0%BF>
  15. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента : наказ Міністерства освіти і науки України від 09.07.2009 р. № 642.
  16. Про реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України : спільне рішення колегії МОН, МОЗ, Мінсім'ї молоді та спорту від 11 лист. 2008 р. № 13/1-2/10/11/1.
  17. Римар О. Оцінювання рівня фізичної підготовленості учнів старших класів / О. Римар, А. Соловей // Молода спортивна наука України. – 2013. – Т.2. – С. 181-186
  18. Саїнчук М. Парадокси феномена та колізії легітимізації терміна «фізична культура» / М. Саїнчук // Теорія і методика фізичного виховання та спорту. – 2017. – № 2. – С. 76-85
  19. Теорія і методики фізичного виховання У 2 томах За редакцією Т.Ю. Круцевич Том 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання
  20. Фізична культура в школі : 5-11 класи : методичний посібник / за заг. ред. С.М. Дятленка. – К. : Літера ЛТД, 2011. – с.
  21. Шкребтій Ю. Реалізація Закону України «Про фізичну культуру і спорт» у навчально-виховній сфері / Ю. Шкребтій // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2010. – №. 1 (9). – С. 27-30

